

Н. О. Якушкоаспірант кафедри управління освітою
Національної академії державного управління
при Президентіві України

ЛІДЕРСТВО В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ УПРАВЛІНЦІВ У СФЕРІ ОСВІТИ: СУСПІЛЬНИЙ ВИМІР

У статті проаналізовані особливості історичного розвитку соціального феномена лідерства в Україні. Автор виокремлює риси сучасної суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації, які актуалізують проблематику лідерства. Обґрунтовується першочергове значення сфери освіти у поширенні в суспільстві лідерських якостей.

Ключові слова: лідерство, соціальний феномен, національна історія, освіта, реформи.

Постановка проблеми. Динаміка розвитку сучасного суспільства передбачає всебічне зростання значення такого соціального феномена, як лідерство. Лідерство є явищем, яке без перебільшення можна назвати іманентним людству як спільноті; є навіть підстави припускати його біологічну детермінованість. У будь-якому випадку цей феномен супроводжував людство протягом усього його історичного розвитку. Відповідно, робилися й спроби осмислення лідерства. Сучасне суспільство досягло такої стадії розвитку, що цілковита раціоналізація феномена лідерства є водночас можливою (завдяки високому рівню розвитку гуманітарних наук, зокрема теорії управління, соціології, психології, педагогіки) і необхідною (у контексті подальшого підвищення ефективності людської праці та збільшення людського капіталу). Через те, що соціальні конструкти відтворюються за допомогою освіти, науковий аналіз процесу формування лідерських якостей через освітні заклади набуває величезної суспільної ваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

А. Кредісов трактує лідерство як результат розвитку теорій управління. Дослідник розглядає управлінські теорії кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.: адміністративний та науковий менеджмент; концепції кількісного менеджменту, людських відносин та якостей; системний підхід в управлінні та теорії бюрократії [1, с. 124, 130]. Предметне поле теорії управління кінця ХХ ст. помітно розширилося та стало більш специфічним (такий собі «порядок через флуктуацію»). Зокрема, йдеться про теорію обміну й трансформаційного лідерства, концепцію ситуаційного лідерства, теорію емоційного лідерства,

теорію «двигуна лідерства», опосередкованого, об'єднувального й розподіленого лідерства, теорію якостей управління [2]. Оскільки наприкінці ХХ ст. відбувалося певного роду злиття політичного лідерства й бізнес-лідерства [3, с. 229], виникла потреба в інтеграції державного, бізнесового й громадського секторів для підвищення ефективності управління суспільством.

Автопоезис сучасних теорій лідерства та дочитних парадигм (початок ХХІ ст.) характеризується появою теорії лідерства як управління парадоксами, концепцією первинного лідерства й теорією внутрішнього стимулювання лідерства [4, с. 13].

Простеживши зміну парадигми наукового осмислення поняття теорії лідерства, слід зазначити, що відбувається перехід від «старого управління» (менеджменту й адміністрування) до «нового управління» (власне, лідерства) [5, с. 77]. Виходячи з класичного визначення управління як цілеспрямованих суб'єктно-об'єктних відносин, дослідник С. Калашнікова у своїй дисертаційній роботі припускає, що «нове управління» є результатом трансформації суб'єкта, об'єкта і мети управління та, відповідно, способів впливу і взаємодії суб'єкта й об'єкта [6, с. 71].

Проблематика лідерства в управлінні системою освіти висвітлювалася В. Андрущенко [7], О. Брюховецькою [8], С. Калашніковою [6], Ю. Молчановою [9], В. Морозом [10], П. Плошаєм [11], М. Фулланом [12]. У працях цих вчених накопичено та систематизовано значний обсяг інформації стосовно якостей лідерів у сфері публічного адміністрування, що дало змогу зробити теоретичні узагальнення стосовно лідерства як складової професійної підготовки

бізнес-управлінців, державних службовців, керівників навчальних закладів і розвитку лідерського потенціалу управлінців.

При вивченні лідерства як соціального феномена загальнонауковий принцип історизму зазвичай не застосовується або застосовується не в повній мірі. Лідерство трактується його дослідниками як цінність (у неокантіанському сенсі), що є цілком припустимим з наукового погляду. Але бракує пояснення, чому лідерство становить цінність у контексті сучасного стану українського суспільства.

Мета статті. Головною метою роботи є накреслення динаміки становлення вищезначеного соціального феномена протягом історичного розвитку українського суспільства та визначення особливостей останнього на сучасному етапі, які актуалізують наукове дослідження та практичне запровадження засад лідерства.

Виклад основного матеріалу. Численні виміри суспільної взаємодії актуалізують потребу визначення поняття лідерства в контексті його основних напрямів соціальної сфери використання. Так, це державне, політичне, суспільне, громадське й освітнє лідерство (відповідно до сфери зайнятості управлінця). Політичне лідерство – домінування у сфері владних відносин, тобто доступ до важелів політичного впливу, вагомий голос у формуванні порядку денного, сильна політична авторитетність та соціальний капітал тощо. Державне лідерство – переважання у галузі державної служби, зокрема прийняття державних рішень. Уособленням (суб'єктом) цих двох видів лідерства є найвища особа у політичному житті спільноти – очільник держави, голова політичної партії, представник політичної еліти тощо. Суспільне лідерство передбачає найвищу активність громадських інституцій, зокрема в розбудові громадянського суспільства, та ефективне залучення їх механізмів. Носієм виступає громадський діяч, очільник неурядової організації, провідник соціального руху.

Лідер в освіті – це особа чи інституція, що здійснює діяльність у сфері освіти, спрямовану на її розвиток, а досягнення і результати цієї діяльності є авторитетом для інших [13, с. 454]. Зростання уваги до ролі освіти, її місця у розвитку суспільства актуалізують науковий інтерес до дослідження різних аспектів лідерів та лідерства, а також емпіричне застосування численних управлінських теорій та парадигм, зокрема «персоналії» лідера в освіті.

Після набуття Україною незалежності було задекларовано розвиток її соціуму в напрямі вестернізації, вільноринкових економічних відносин, деволюції. Це передбачає корінну трансформацію українського суспільства, завершення його перетворення з *Gemeinschaft* на *Gesellschaft* (два основних типи соціуму за класифікацією видатного німецького соціолога Фердинанда Тенніса [14, с. 100–104]). Однією з базових ознак суспільства західного типу є приватна ініціатива, яка виступає рушієм розбудови горизонтальних соціальних зв'язків, економічного розвитку і загального культурного поступу. Відповідно, однією з основних громадянських компетентностей в подібному соціумі є лідерство.

При цьому не варто розглядати лідерство як форму соціальної взаємодії, що «імпортується» в Україну із Заходу. Так, формування ранньомодерної української нації в XVII – XVIII ст. відбувалося під визначальним впливом братського руху. Братства є яскравими прикладами спрямування енергії окремих індивідуумів, наділених лідерськими якостями, на вирішення проблем громади та поширення серед її членів ініціативи, у тому числі через систему освіти (братські школи) [15, с. 30–33, 116–121].

Інкorporація українських земель наприкінці XVIII ст. до складу Російської та Австрійської імперій привела до нівеляції багатьох особливостей місцевого соціуму. Протягом так званого довгого XIX ст. лідерський потенціал українців використовувався в інтересах правлячих еліт імперій або мобілізувався для боротьби з ними, але (у випадку Наддніпрянської України) поза національними рамками [16, с. 299].

Одним з вирішальних етапів формування модерної української нації стали події 1917–1919 рр., а саме революції, утворення української державності, громадянська війна.

У радянську добу, тобто під час спроб побудови соціалістичного суспільства, соціальний феномен лідерства не відкидався як буржуазне явище, але інтерпретувався і заохочувався в контексті кооперації, а не конкуренції [17, с. 97].

Той самий стаханівський рух, початок якому було покладено в Україні в 1935 р., є всесвітньо відомим зразком лідерства у виробничій сфері. На цьому етапі була започаткована ретрансляція лідерства через систему закладів професійної освіти.

У пізньюрадянський період, для якого властиві стагнація соціально-економічного розвитку, кон-

сервація суспільно-політичної структури, гегемонія партноменклатури [18, с. 230–232], лідерство в значній мірі втрачає позитивну суспільну спрямованість, формалізується. Як приклад можна навести Л. Брежнєва – лідера загальнодержавного масштабу, гротескного «вождя», та інших його соратників за герантократією.

У цьому відношенні роки незалежності України є досить суперечливими. З одного боку, демократизація політичного життя, перехід до ринкової економіки, зняття ідеологічних обмежень мали сприяти активізації та поширенню лідерства як суспільного явища. Та з іншого боку, складнощі соціально-економічних трансформацій пострадянського періоду негативно вплинули на лідерський потенціал нації [19] через падіння рівня життя, що перешкоджає саморозвитку громадян, відтік мізків за кордон, перехід «пасіонарних» особистостей до маргінальних соціальних груп (бандитизм, нелегальний бізнес, політичний радикалізм). Євромайдан 2013–2014 рр. продемонстрував, що українське суспільство відчуває потребу в радикальних перетвореннях, а активізація громадського життя в останні роки (наприклад, волонтерський рух) вказує на потужний лідерський потенціал, закладений в нашому соціумі.

Зараз в усіх галузях народного господарства відчувається гостра потреба в професіоналах, зорієнтованих на успіх, кар'єру, самовдосконалення. Оскільки до включення громадян у виробництво їхні професійні якості формуються в освітніх закладах, запровадження інноваційної підготовки фахівців у сфері освіти є державним пріоритетом. За умов демократизації і децентралізації система освіти потребує професійної підготовки лідерів, без чого її успішний розвиток є неможливим [20].

Завданням системи вищої освіти є підготовка спеціалістів, рівень компетентності та конкурентоспроможності яких відповідав би європейським стандартам. У 2014 р. реформовано Закон України «Про вищу освіту» [20], що поклато початок радикальній трансформації вітчизняної системи вищої освіти. Ці перетворення можна вважати однією з головних системних реформ у сучасній Україні.

Закон розширює автономію вищих навчальних закладів та дає змогу викладачам і студентам брати активну участь в управлінні. У функціонування системи вищої освіти запроваджуються неоліберальні, ринкові принципи, які замінюють пострадянські бюрократичні

засади. Якщо використовувати термінологію М. Вебера [21, с. 289–299], то згідно з духом нового закону в сфері вищої освіти система кооптації керівних кадрів має бути замінена на антрепренерську систему. У новій моделі системи вищої освіти лідерство стає необхідною властивістю для управлінських кадрів. Відповідно, постає проблема виховання релевантних якостей на різних стадіях підготовки управлінців. Усе це вимагає теоретичного осмислення соціального феномена «лідерства», вивчення передового світового досвіду, визначення засобів імплементації останнього у вітчизняних умовах.

Висновки і пропозиції. Вирішення проблеми лідерства як інструмента підготовки управлінців в органах публічної влади можливо шляхом теоретичного обґрунтування системи формування компетентностей з позицій практико-орієнтованого підходу до професійної компетентності, рівень якої забезпечує одночасно конкурентоспроможність та професійну мобільність лідерів в органах публічної влади. Висвітлення лідерства як соціального феномена в історичному вимірі може бути використано для популяризації відповідних освітніх програм у закладах вищої освіти, в рамках курсів підготовки та підвищення кваліфікації. Тоді як розуміння сучасного суспільного запиту на виховання лідерських якостей забезпечуватиме адекватне сприйняття відповідних заходів управлінцями та студентами.

Список використаної літератури:

1. Менеджмент для керівників / [А. Кредісов, Є. Панченко, В. Кредісов]. – К. : Знання, 1999. – 556 с.
2. Біла О. Технологія інтерактивного навчання майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери / О. Біла // Управління навчальними закладами в контексті модернізації системи професійного навчання : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару (1–4 липня 2008 р.). – О., 2008. – С. 65–68.
3. Келлерман Б. Обновленное лидерство: политика и бизнес / Б. Келлерман. – М. : Тренды, 2005. – 344 с.
4. Филонович С. Теории лидерства в менеджменте: история и перспективы / С. Филонович // Российский журнал менеджмента. – 2003. – № 2. – С. 3–24.
5. Лидерство без границ / [Ф. Хессенбейн, М. Голдсмит, А. Сомервилл]. – М. : Альпина Паблицерз, 2001. – 344 с.
6. Калашнікова С. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки управлінців-лідерів в умовах сучасних суспільних трансформацій :

- дис. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.06 «Теорія та методика управління освітою» / С. Калашнікова. – К., 2011. – 462 с.
7. Андрущенко В. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу / В. Андрущенко // Вища освіта. – 2004. – С. 5–9.
 8. Брюховецька О. Особливості ефективного управління загальноосвітніми навчальними закладами як проблема психологічної теорії і практики / О. Брюховецька // Вісник післядипломної освіти. Ч. 2. Психологія. – 2010. – Вип. 1 (14). – С. 53–61.
 9. Молчанова Ю. Психологічна підготовка керівних кадрів освіти: актуальні питання формування мети і завдань / Ю. Молчанова // Вісник Національної академії державного управління України при Президенті України. – 2011. – № 3. – С. 221–228.
 10. Мороз В. Організаційно-педагогічні умови формування лідерських якостей студентів вищих навчальних закладів у процесі діяльності органів студентського самоврядування : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / В. Мороз. – Старобільськ, 2015. – 305 с.
 11. Плошай П. Лидерство в системе государственной службы : [учебно-методическое пособие] / П. Плошай. – Донецк : Донецкий областной центр переподготовки и повышения квалификации работников органов государственной власти, органов местного самоуправления, государственных предприятий, учреждений и организаций, 2014. – 33 с.
 12. Фуллан М. Новое понимание реформ в образовании / М. Фуллан ; пер. с англ. Е. Фруминой. – М. : Просвещение, 2006. – 272 с.
 13. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
 14. Чеснокова В. Фердинанд Теннис. Община и общество / В. Чеснокова // Социальная реальность. – 2007. – № 3. – С. 90–105.
 15. Isaievych I. Voluntary Brotherhood: Confraternities of Laymen in Early Modern Ukraine / I. Isaievych. – Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2006. – 324 p.
 16. Лисяк-Рудницький І. Историчні есе / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – 554 с.
 17. Афанасьев В. Человек в управлении обществом / В. Афанасьев. – К. : Политиздат, 1977. – 381 с.
 18. Кагарлицкий Б. Марксизм: не рекомендовано для обучения / Б. Кагарлицкий. – М. : Эксмо, 2005. – 480 с.
 19. Кравчук О. Зміни в українській економіці після Майдану / О. Кравчук // Спільне. Журнал соціальної критики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://commons.com.ua/zmini-v-ukrayinskij-ekonomitsi-pislya-majdanu>.
 20. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
 21. Weber M. Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology / M. Weber. – Berkeley and Los Angeles, California : University of California Press, 1978. – 1469 p.

Якушко Н. А. Лидерство в системе подготовки управленцев в сфере образования: общественное измерение

В статье проанализированы особенности исторического развития социального феномена лидерства в Украине. Автор выделяет черты современной общественно-политической и социально-экономической ситуации, которые актуализируют проблематику лидерства. Обосновывается первоочередное значение системы образования в распространении в обществе лидерских качеств.

Ключевые слова: лидерство, социальный феномен, национальная история, образование, реформы.

Yakushko N. O. Leadership in the training system of managers in the sphere of education: social dimension

In the article peculiar properties of historical development of social phenomenon of leadership in Ukraine are analyzed. The author highlights the features of contemporary sociopolitical and socio-economic contexts, which actualize problems of leadership. Priority of the education in dissemination of the leadership values is argued.

Key words: leadership, social phenomenon, national history, education, reforms.